

33. **Цукерник А. Л.** Синдикат «Продамет»: историко-экономический очерк. 1902 – июль 1914 г. / А. Л. Цукерник. – М.: Соцэкгиз, 1959. – 303 с.
34. **Шепелев Л. Е.** Царизм и буржуазия во II половине XIX в. Проблемы торгово-промышленной политики / Л. Е. Шепелев. – Л.: Наука, 1987. – 295 с.
35. **Шляхов О. Б.** Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія / О. Б. Шляхов. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – 244 с.
36. **Шполянський Д. И.** Монополии угольно-металлургической промышленности юга России в начале XX века (к вопросу о соотношении монополии и конкуренции) / Д. И. Шполянський. – М.: АН СССР, 1953. – 148 с.

Надійшла до редколегії 18.12. 2014

УДК 94 (477) «1905/1907»

О. О. Чепурко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

БОЙОВА РОБОТА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1905–1907 рр.

Розглянуто участь соціал-демократів у збройній боротьбі проти влади та організації бойових загонів із радикально налаштованих жителів Катеринославської губернії. Особливу увагу приділено висвітленню спільних і відмінних рис бойової роботи меншовицької та більшовицької частин РСДРП.

Ключові слова: Катеринославська губернія, меншовики, більшовики, соціал-демократи, РСДРП, агітація, пропаганда, революція.

Рассмотрено участие социал-демократов в вооруженной борьбе против власти и организации боевых отрядов из радикально настроенных жителей Екатеринославской губернии. Особое внимание уделено освещению общих и отличительных черт боевой работы меньшевистской и большевистской частей РСДРП.

Ключевые слова: Екатеринославская губерния, меньшевики, большевики, социал-демократы, РСДРП, агитация, пропаганда, революция.

Діяльність РСДРП має солідну історіографію, однак участь меншовиків у роботі периферійних воєнізованих підрозділів партії, застосування ними насильницьких методів боротьби з владою залишаються малодослідженими. Бойова сфера загальнопартійної діяльності була визначена програмою, стратегією і тактикою партії, нею були охоплені усі регіони країни. Але, незважаючи на прагнення революційних змін, соціал-демократи протягом 1903–1904 рр. не змогли організувати дієві бойові організації, а власне бойова робота була в зародковому стані. На II з'їзді РСДРП конкретно не розглядали питання про збройну боротьбу соціал-демократів. Проте все ж певні рекомендації щодо

активних дій на периферії було вироблено в резолюції «Про демонстрації», у якій рекомендовано місцевим комітетам «прийняти усі заходи для того, щоб у випадку необхідності демонстранти змогли надати активний й, по можливості, збройний опір поліцейським ордам» (тут і далі переклад наш. – *О. Ч.*) [2, с. 432].

У 1900–1904 рр. об'єктивних умов для революційної боротьби не було, соціал-демократичний рух тільки формувався і гасло збройної боротьби залишалося далекосяжною метою, тому бойову роботу практично не проводили. Спроби організувати бойовиків для радикальних дій, як це було, наприклад, у Катеринославі в липні 1902 р. (планування вбивства губернатора графа Келлера), у квітні 1903 р. (обговорення теорії економічних заколотів, тобто «вбивства капіталістів у поєднанні з погромами фабрик» [5, арк. 24–25]) чи в Олександрівську наприкінці 1903 р. (планування вбивства ротмістра Будагівського) [8, арк. 88] негайно припиняли місцеві комітети. Офіційне ставлення партійних центрів та лідерів РСДРП до тероризму в той час було вкрай негативне. Тому місцеві керівні органи соціал-демократів активно боролися з «есерівщиною» і бажанням рядових партійців (переважно молоді) брати участь у терактах. Щоправда вбивство провокаторів і донощиків не вважали терактом і в деяких соціал-демократичних організаціях губернії такі дії робітників заохочували місцеві комітети. В Юзівці, наприклад, у 1904 р. соціал-демократи (меншовики) із дозволу місцевого комітету намагалися вбити провокатора Г.Євдокимова [20, с. 146].

Із початком революції 1905–1907 рр., коли перед соціал-демократами постало питання про збройне повстання й інші способи насильницького повалення існуючого ладу, змінилося ставлення до силових методів боротьби. Радикалізований подіями народ уже не задовольняли методи революційної боротьби, прийнятні до 1905 р., і він вимагав рішучиших дій. Населення стрімко радикалізується, і часом у губерніях збройні формування меншовиків, більшовиків, бундівців чи есерів мало чим відрізнялися. Звідси бажання лідерів РСДРП скоординувати дії соціал-демократів, адаптувати власні теоретичні настанови до об'єктивної реальності.

У квітні – травні 1905 р. у Женеві відбулася «Перша загальноросійська конференція партійних робітників», на якій меншовики виробили основи тактики в умовах революції. Місцевим комітетам було запропоновано «підтримувати будь-які рішучі дії організованого пролетаріату, налаштованого на нанесення нових ударів царизму» [9, с. 128]. У проекті резолюції «Про озброєння», затвердженій комісією, але не розглянутій на конференції за браком часу, місцевим організаціям запропоновано «зосередити всю увагу на пропаганді ідеї самоозброєння народу», а також виносити на обговорення широкого кола робітників проекти конкретних планів самозахисту під час вуличних сутичок, плани нападу на збройні склади, урядові установи тощо; виділяти частину коштів на придбання зброї і засобів самозахисту для озброєння бойових дружин; організувати при комітетах особливі технічні групи, які б спеціально займалися розробкою технічних питань самозахисту та нападу, а також здобувати зброю для бойових загонів.

Не менш радикальні рішення були прийняті й на III більшовицькому з'їзді (квітень 1905 р.). У резолюції «Про збройне повстання» партійним організаціям

доручено «вжити найенергійніших заходів для озброєння пролетаріату, а також для розробки плану збройного повстання та безпосереднього керівництва таким, створювати для цього, в міру необхідності, особливі групи з партійних робітників» [16, с. 11]. Отже, можна зробити висновок, що обидві фракції, принаймні на рівні керівних установ, не мали суттєвих розбіжностей із тактичних питань бойової роботи соціал-демократів та підготовки населення до збройної боротьби.

Соціал-демократи Катеринославщини одразу долучилися до процесу формування та озброєння робітничих дружин, розробки тактичних настанов і статутів, підготовки кадрів. У бойовій роботі соціал-демократів губернії у 1905–1907 рр. можна виділити три періоди. Перший тривав із травня по жовтень 1905 р. – час становлення бойових організацій і забезпечення військово-технічної підготовки повстання (озброєння партійців, тактичне керівництво). У цей період соціал-демократи робили тільки перші кроки зі створення воєнізованих загонів, а тому застосовували переважно невійськові форми боротьби. Це була передусім охорона демонстрацій і мітингів. Інколи вуличні акції переростали у стихійні збройні сутички з військами та поліцією, і головним завданням дружин був захист учасників від репресивних дій влади.

У революційних подіях 1905 р. брали участь різноманітні військові організації пролетаріату: бойові дружини, бойові групи, народна міліція («самооборона»). Створення бойових угруповань у Катеринославській губернії розпочалося навесні 1905 р. Більшість таких груп самооборони створювали на легальній основі. Одночасне функціонування в багатьох містах і селищах міліції та бойових дружин, як, наприклад, у Катеринославі, було не випадковістю, а необхідністю – для захисту населення від погромників, у тому числі від політичних опонентів. За неповними даними меншовики брали участь у бойових загонах, що діяли в 27 населених пунктах губернії [19, с. 157].

Із літа 1905 р. усі більш-менш значні збори робітників, мітинги чи демонстрації проходили під охороною дружинників. Активну участь дружини брали і в організації страйків. Часто страйкарі того чи іншого заводу направляли агітаторів на інші підприємства. Їх охороняли члени бойових дружин (бойовики), оскільки інколи робітники не хотіли страйкувати, не бажаючи втрачати заробіток. Часом відбувалися сутички робітників із поліцією, і тоді агітаторів, які виступали перед пролетаріатом, захищали дружинники.

Можна виділити кілька головних завдань бойових дружин: ініціювання військових дій і керівництво масами під час вуличних боїв; перешкоджання трансформації революційної боротьби в анархію та спонтанні спалахи насильства. Практична робота дружин складалася з двох частин: підготовчої та військової. Підготовча передбачала здобування зброї і облаштування складів, пошук приміщень для штабів і людей, яких переслідувала поліція, організація медичного обслуговування, збір даних про розташування поліцейських відділень, солдатських і жандармських казарм, складів й арсеналів зброї. Військові ж дії передбачали завдання ворогу фізичної або матеріальної шкоди. Проте у травні – жовтні 1905 р. члени бойових організацій майже не брали участі в насильницьких акціях.

У розглядуваний період меншовики Катеринославщини виступали проти активної збройної боротьби, пропонуючи обмежитися загонами самооборони та народною міліцією, які б слідували за порядком і дотриманням дисципліни. Аргументували вони це тим, що бойові загони пролетаріату не можуть ефективно протистояти армії, а спонукати людей до збройної боротьби без шансу на перемогу – безглуздо. Крім того, меншовики побоювалися реакції з боку влади, тобто масових репресій, які відштовхнули б від соціал-демократів народні маси. Більшовики ж проявляли більшу активність під час створення бойових організацій, які були наполегливіші й агресивніші порівняно з бойовими організаціями меншовиків.

Бойові дружини мали різну організаційну структуру, однак принципових відмінностей між ними не було. До них могли вступати робітники чи службовці, які досягли 17-річного віку; за іншими даними до складу дружин могли входити робітники у віці від 16 до 35 років, а іноді й старші (у тому числі й жінки). Зазвичай партійні організації формували бойові дружини, за виробничою ознакою, безпосередньо на заводах та фабриках, майстернях і залізничних станціях. Дружини, як правило, поділяли на «десятки». У великих містах «десятки», у свою чергу, членували на «п'ятірки», як це було в Катеринославі, і об'єднували в бойову дружину або бойовий загін району.

Дружину, за призначенням місцевого партійного комітету, очолював районний організатор, який відповідав за дисципліну, порядок і бойову підготовку. У нього було 3–4 помічники, які керували бойовими загонами. Бойові сили районів об'єднувала рада дружини, що складалася з районних організаторів партії, бойової колегії чи бойового центру на чолі з начальником штабу. Уся зброя дружини належала партійній організації, а не особисто її членам (якщо, звісно, вони не купували її за власні кошти). Без дозволу керівника дружини її не можна було передавати іншим особам. Якщо член дружини вибував, то зброю здавав керівництву.

Організаційна структура дружин та їх завдання, права її членів й обов'язки дружинників визначали і регламентували статuti. Через недостатньо узгоджену роботу єдиного статуту для дружин губернії не було. Кожен бойовий загін розробляв свій статут, який регламентував його життя і діяльність, проте мали місце спільні організаційні принципи: дисциплінованість, субординація, заборона без дозволу виїжджати з міста, дотримання суворої конспірації, збереження таємниці тощо. За порушення статутного порядку бойовики підлягали товариському суду і могли бути виключені зі складу загону, проте більш суворого покарання не було передбачено.

У другий період (листопад–грудень 1905 р.) бойовики відзначаються активною участю у виготовленні та закупівлі зброї, експропріаціях, сутичках із військами та поліцією. Члени бойових дружин радикалізувалися настільки, що скоювали напади на працівників охоронного відділення, виконуючи вироки комітетів соціал-демократичних організацій. Прикладом участі соціал-демократів у страхах агентів судово-слідчих органів може слугувати вбивство 16 грудня 1905 р. за вироком комітету об'єднаної Катеринославської соціал-демократичної організації РСДРП Самуїла Черткова – агента охоронного

відділення [4, арк. 84]. Єдиного плану дій бойові дружини не мали. Кожна діяла за власною ініціативою, розраховуючи на підтримку інших дружин у разі необхідності. Слід зауважити, що взаємодопомога була налагоджена добре, зокрема серед дружин Донбасу. Бойові дружини багатьох населених пунктів прагнули взаємодіяти між собою, як, наприклад, під час сутичок у Горлівці, Ясинуватій, Олександрівську. Необхідно зазначити, що в процесі співпраці бойових загонів соціал-демократичних, есерівських або бундівських організацій партійну чи фракційну приналежність членів цих дружин, як правило, не брали до уваги.

Бойові загони, судячи з архівних документів та спогадів учасників подій, налагоджували свою діяльність за військовим зразком: установлювали чергування та охорону підконтрольної їм території, проводили заняття не тільки зі стрільби із різних видів зброї, кидання бомб, але й навчали методам партизанської війни, тактиці вуличного бою. Проте не всі угруповання вирізнялися бойовим духом і дисциплінованістю, як, наприклад, певні катеринославські дружини, що діяли на добровільних засадах. Деякі дружини не пройшли військового вишколу, відсутня була й дисципліна. Тому під час барикадних сутичок частина бойовиків йшла на барикади свідомо, як ідейні революціонери, інші ж у цей час відсиджувалися вдома і ніхто їх згодом не притягував до відповідальності за дезертирство. На діяльність дружин мав свій вплив і склад бойових загонів, який був дуже строкатий. Серед бойовиків можна було зустріти як відчайдушних ідейних борців, так і звичайних обивателів, які під тиском обставин опинилися у бойових загонах [8, с. 50], а також тих, які бажали захистити свої магазини чи домівки від погромників, а соціал-демократична чи будь-яка політична ідея іншої опозиційної сили їм була байдужа.

Одним із найважливіших і найскладніших питань підготовки дружин було їх озброєння. Під час підготовки бойовиків головною проблемою для соціал-демократів став не брак людей (тільки після одного з мітингів до бойової дружини станції Алчевськ та Жилівської копальні виявили бажання вступити близько 2 тисяч робітників), а нестача зброї. Потреба у зброї була колосальна, але задовольнити всіх бажуючих партія не могла. Нелегальне добування зброї та її доставка в умовах постійного переслідування поліцією потребували винахідливості. Революціонери використовували декілька джерел отримання зброї. Передусім практикували закупівлю зброї і таємне ввезення її з-за кордону, а також легальну її закупівлю у місцевих збройових крамницях.

Закупівлю зброї здійснювали як централізовано – через керівні органи партії, так і за допомогою місцевих комітетів. «Технічне бюро ЦК» (Бойовий центр), наприклад, купувало зброю за кордоном і поширювало на периферію відповідно до сум, надісланих організаціями. Придбання зброї за кордоном не могло повністю задовольнити попит на неї. До того ж з огляду на проблеми, із якими пов'язана ця діяльність, її результат не завжди виправдовував сподівання: великі грошові затрати, ризик під час збирання коштів та перевезення зброї, обшуки й арешти, коли вилучали знайдену зброю, зводили нанівець багатоетапну роботу. На місцях також закуповували зброю. У червні 1905 р. Донецький союз сформував бойову технічну групу «Соціал-демократичний союз

«Арсенал»», яка створювала дружини з робітників заводів і шахт Донбасу, збирала кошти на зброю, купувала і розподіляла її. Такі ж функції мала й «Військова трійка» при Бойовому страйковому комітеті Катеринослава – коаліційному органі, до якого входили меншовики, більшовики, есери, бундівці.

Члени дружин, розуміючи важкий матеріальний стан і неможливість забезпечити всіх зброєю, із власної ініціативи, за власні кошти легально купували собі револьвери у збройових крамницях. Цю ініціативу керівники соціал-демократичних організацій губернії обох фракцій підтримували й заохочували. Партійні організації часто легально купували зброю великими партіями, але через посередників, щоб не привертати зайву увагу. Під час підготовки першотравневої демонстрації катеринославські соціал-демократи придбали револьвери за сприяння прикажчика збройової крамниці. Часом зброю купували нелегально в різних частинах губернії та за її межами. За агентурними даними поліції, у селищі Юзівка купець Ітін таємно продав вогнепальну зброю у кількості 60–70 револьверів з патронами за потрійну ринкову ціну [3, арк. 41]. Для авдіївських бойовиків меншовики придбали в Ростові-на-Дону, Харкові й Катеринославі 50 берданок, близько 100 револьверів різних систем та 50 тис. патронів [15, с. 72; 18, арк. 34].

Поряд із легальним придбанням та нелегальними поставками зброї революціонери створювали на місцях майстерні з виробництва холодної і вогнепальної зброї, бомб, гранат, вибухових речовин. В Авдіївці, Єнакієвому, Дебальцевому, Олександрівську, Катеринославі виготовляли холодну зброю – списи, ножі. Тільки в Авдіївці витратили на зброю приблизно 70 пудів заліза, на Харцизькому заводі – 90 пудів. Створювали й вибухові пристрої. Більшовик І. Михайлов (Англієць) разом із меншовиком Костянтином відкрили майстерню в Катеринославі [12, с. 157]. У жовтні 1905 р. за допомогою бомб, виготовлених у цій майстерні, революціонери відбивали атаки козаків і піхоти на барикадах Чечелівки. Бомби надсилали з Катеринослава до Ростова-на-Дону, де їх використовували в боях під час грудневих зіткнень. Схожа лабораторія працювала й у Луганську. Вона забезпечувала бомбами як луганських бойовиків, так і революціонерів із сусідніх регіонів.

Відомо й про підготовку бойовиків до нападу на збройові крамниці Катеринослава. З метою детальної розробки плану 11 лютого 1905 р. відбулося спільне засідання представників обох фракцій РСДРП [7, арк. 8]. Але місцева влада вчасно зреагувала, революціонерів було заарештовано, а відповідно до наказу міністра внутрішніх справ Дурново губернаторів зобов'язали «вилучити з магазинів усю зброю, патрони, порох і зберігати у відповідних безпечних приміщеннях» [13, с. 41–42].

Часто бойовики роззброювали військових і жандармів на залізничних станціях. Тільки на одній ділянці Катерининської залізниці від Ясинуватої до Синельникового протягом грудня 1905 р. дружинники роззброїли 8 офіцерів та 60 військових, відібрали в жандармських унтер-офіцерів 16 шабель. Зброю та вибухівку експропріювали цілими вагонами: 14 грудня на ст. Дебальцеве бойовики захопили 150 пудів динаміту і 8 пудів пороху, на ст. Гришине – 55 ящиків динаміту, в Авдіївці 11 грудня конфіскували 200 ящиків патронів та вагон

динаміту, на ст. Синельникове 15 грудня – вагон зі зброєю (револьвери, рушниці). Уся ця зброя дісталася робітникам-залізничникам Катерининської залізниці та їх бойовим дружинам [1, с. 12; 10, с. 25; 11, с. 15]. У місцевого населення також вилучали зброю: наприклад, у Дебальцевому бойовики ходили по квартирах і забирали в мисливців рушниці [10, с. 25].

Разом з озброєнням має важливим завданням партії було організація навчання, поширення військових знань і вмінь серед дружинників та їх керівництва. Більшість дружинників ніколи не тримали гвинтівки в руках і не мали жодного уявлення про військову справу. Серед дружинників поширювали брошури-інструкції: «Введение в химию», «Знакомство со взрывчатыми веществами», «Поведение с огнестрельным оружием» тощо. Навчання проводили як централізовано, так і за допомогою місцевих комітетів. У Києві діяла школа-майстерня більшовиків (серпень – листопад 1905 р.) під керівництвом І.Дубровинського та «Південне військово-технічне бюро» меншовиків (листопад 1905 р. – 1906 р.) під керівництвом Є. Лейдена. Суть функціонування цих інструкторських установ – підготовка інструкторів-бойовиків. У них навчали тактики барикадних і вуличних боїв, основам рукопашного бою, фортифікаційної справи, вчили виготовляти бомби-македонки, гранати тощо. Згодом бойовики проводили подібний інструктаж у різних куточках імперії, зокрема на Катеринославщині. У Катеринославі, Єнакієвому, Луганську та інших містах дружинники переважно в навколишніх лісах проходили військове навчання, оволодіваючи мистецтвом стрільби й використання бомб.

Загалом на Катеринославщині функціонувала достатньо велика кількість бойових формувань, підконтрольних опозиційним до уряду силам. У межах губернії діяло більше 60 бойових дружин, якими керували різні політичні сили: меншовики, більшовики, есери, бундівці, серпівці, чорносотенці. Перевагу все ж мали соціал-демократи. Наприклад, до середини грудня 1905 р. на Катерининській залізниці діяли близько 20 добре підготовлених й озброєних загонів, контрольованих соціал-демократичними організаціями. Чисельність бойових загонів також вражала. Тільки у збройному конфлікті в Горлівці брало участь близько 4 тис. озброєних вогнепальною та холодною зброєю бойовиків. Частина з них (Петровського й Краматорського заводів, залізничних станцій Горлівка, Єнакієве, Юзівка, Дружківка та ін.) перебувала під контролем меншовиків. У деяких населених пунктах було по кілька бойових дружин. Наприклад, у Катеринославі діяли 20 бойових дружин, контрольованих меншовиками, більшовиками, есерами, бундівцями [6, арк. 74]. У складі катеринославських бойових дружин, за даними охоронного відділення, перебувала 1/12 частина робітників міста, тобто не менше 1 500 – 1 600 чоловік [14, с. 53]. Найбільші бойові дружини губернії (крім самого Катеринослава) діяли в Олександрівську (меншовицька, що нараховувала 350 чоловік) і Луганську (більшовицька дружина до 200 чоловік) [15, с. 53]. Таким чином, бойові організації, хоча й були розосереджені по території губернії, все ж являли собою досить грізну силу, із якою доводилося рахуватися місцевій владі.

Партизанські дії повстанців, теракти, страйки розпорошували сили уряду по всій країні, створюючи найбільш сприятливі умови для ведення боїв у центрах

збройного повстання. Документи того часу підтверджують, що уряд був змушений у листопаді – грудні 1905 р. скерувати усі збройні сили для придушення революційних рухів й не міг зосередити необхідні війська для знищення осередків повстання. Саме ця обставина дозволила «Чечелівській республіці» та іншим революційним осередкам губернії протриматися впродовж кількох тижнів без серйозної протидії з боку урядових військ.

Головні події революції, як відомо, розгорталися в столиці. Периферія лише відтягувала на себе увагу та сили уряду від головних осередків повстання. Перемога в окремо взятій губернії ще не означала перемогу революції в країні. Керівники на місцях мали порівняно обмежену кількість озброєних бойовиків, а тому застосовували оборонну й очікувальну тактики. Саме нестачею сил можна пояснити відсутність рішучості в діях повстанців у губернії. У жодному з головних пунктів повстання робітники не захопили адміністративної чи військової установи (крім вокзалів), не арештували представників царської влади. Цього не зробили навіть там, де вдалося тимчасово встановити революційну владу. Збройна боротьба у містах та селищах, як правило, зводилася до короточасних бойових дій і часто обмежувалася обороною окремих установ (заводів, майстерень, вокзалів), де переховувалися повстанці.

Після поразки грудневого повстання 1905 р. починається поступовий спад революційної боротьби й посилення реакції. Репресії царського уряду значно послабили соціал-демократичні організації Катеринославщини, що відобразилося на їх бойовій роботі. Наприкінці 1905 р. більшість дружин саморозпустилася, учасники грудневих подій, уникаючи арештів, виїхали за кордон або в інші райони імперії. Масову роботу вести було неможливо та й нікому, оскільки цьому заважали як репресії влади, так і негативна реакція населення на революційну боротьбу як результат втоми і невдач революційного року. Хоча й були поширені й протилежні настрої – радикально налаштовані особи продовжували виступати за силові методи боротьби із владою, за збройне повстання.

Поразка революційних виступів 1905 р. призвела до зміни поглядів прихильників соціал-демократії поміркованого, меншовицького напрямку як у керівних органах, так і на місцях на радикальні дії. Фракції намагалися скорегувати власні теоретичні програми відповідно до об'єктивних реалій, проте на IV з'їзді партії, що відбувся у квітні 1906 р., так і не було прийнято жодної ухвали з приводу бойової діяльності соціал-демократів. Проте, як свідчать матеріали засідань з'їзду, меншовицькі делегати активно висловлювалися проти партизанщини, вважаючи, що виступи бойовиків діють дезорганізуюче та деморалізуюче на рядовий склад організацій.

Не очікуючи рішень партійних органів, губернські осередки соціал-демократії самостійно намагалися виробити тактику бойової діяльності. З метою узагальнити досвід і визначити план подальших дій навесні 1906 р. у Мелітополі відбувся з'їзд начальників бойових дружин, представників обох фракцій РСДРП. Документів про роботу з'їзду та його рішення поки не виявлено, але можна простежити характерну тенденцію у діяльності бойових загонів губернії обох фракцій після його проведення.

Упродовж третього періоду революції (1906–1907) тривав спад бойової активності соціал-демократів. Політичні та економічні страйки, селянські повстання й бунт у військах свідчили про продовження революції. У 1906 р. основні завдання революції (розбудова демократичної республіки, конфіскація поміщицької землі, встановлення 8-годинного робочого дня та ін.) залишалися невиконаними, тому існувало об'єктивне підґрунтя для революційних масових виступів. Новий сплеск революційної активності мас здавався соціал-демократам можливим. Тільки значно пізніше для учасників революційних подій стало зрозуміло, що революція після грудневих подій пішла на спад. Але, незважаючи на імовірність нового сплеску революційної активності, меншовики почали згортати власну революційну бойову діяльність, поступово переходячи на напівлегальну й легальну діяльність. Важко визначити, чим це було обумовлено: політичною інтуїцією, кращою орієнтацією в тогочасній політичній ситуації чи просто ідеологічними переконаннями, які збіглися з реальною ситуацією в країні. Проте з упевненістю можна стверджувати, що меншовики швидше за більшовиків зреагували на зміну політичної ситуації: віддаючи перевагу легальним засобам боротьби, поступово згортали бойову діяльність. Більшовики ж відстоювали завдання продовження революції до переможного кінця, намагалися радикалізувати маси, одночасно з цим підриваючи власні сили.

Згорання бойової діяльності меншовиками в губернії тривало впродовж 1906–1907 рр. і не було одномоментним актом. У губернії так само діяли старі бойові дружини, тривало збирання коштів на військові потреби. Робітники Щербинівської копальні, наприклад, зібрали для закупівлі зброї 4 тис. крб, а на Горлівському машинобудівному заводі працівники щомісяця відраховували від заробітку по 2 % для накопичення коштів на озброєння і фінансове утримання робітників під час страйку. Наприклад, у січні 1906 р. луганські бойовики для придбання зброї зібрали з робітників 10 тис. крб. Зброю закупили в Севастополі, Ростові-на-Дону, у Фінляндії [17, с. 181]. Одночасно із закупівлею зброї Луганський комітет організував майстерню з виготовлення бомб. Тільки за літо 1906 р. було виготовлено 200 бомб.

Активізація революціонерів стосовно виготовлення зброї та озброєння мас змусила уряд на початку 1906 р. вжити суворих заходів. Винних у виготовленні, придбанні, зберіганні та збуті вибухових речовин чи снарядів позбавляли всіх прав і привілеїв і висилали у виправні арештантські заклади на 4–5 років. В особливих випадках їх позбавляли всіх прав і майна й висилали на каторгу строком від 4 до 5 років. Однак, незважаючи на репресивні заходи влади, озброєння народу відбувалося й надалі. Після грудневих подій радикально налаштоване населення губернії не поспішало складати зброю, переховувало її і продовжувало шукати способи придбання нової зброї.

Бойовики були здатні й на відчайдушні вчинки. Під керівництвом Бойового комітету Луганської організації РСДРП місцева дружина весною 1906 р. зруйнувала в'язницю, вбивши при цьому кількох поліцейських і городових. Часто бойовики переставали виконувати накази своїх керівників, і їх загони перетворювалися на загони напіванархістського спрямування. Не бажаючи миритися з цим і розуміючи, що революція пішла на спад, у деяких

меншовицьких та більшовицьких організаціях на місцях почали виключали із своїх лав партійців, які вийшли з-під контролю. Не чекаючи вказівок центральних партійних органів із-за кордону, які прийняли різкі офіційні резолюції проти всіх партизанських дій тільки в травні 1907 р. на V з'їзді в Лондоні, комітети в губернії почали за власною ініціативою скорочувати чисельність бойових груп і дружин, виключаючи одних і роззброюючи інших. Ці заходи майже не мали успіху. У цілому такі чистки лише викликали невдоволення бойовиків, змусивши багатьох із них шукати нових однодумців серед анархістів чи есерів. Меншовицькі соціал-демократичні організації, прислухавшись до рішень керівних установ, почали поступово згортати бойову роботу. Звісно, з огляду на обставини, що склалися, само собою було зняте питання про застосування насильницьких дій під час повстань.

Якщо оцінити характер бойової роботи соціал-демократів Катеринославщини і порівняти дії меншовиків та більшовиків, можна помітити певну їх схожість. Соціал-демократи, представники обох фракцій, організовували бойові загони (дружини, загони самооборони, народну міліцію), брали активну участь у терористичних актах, експропріації грошей та зброї, активно співпрацювали з іншими опозиційними силами (анархістами, есерами, бундівцями), прагнули поширити революційний рух на щонайбільшу територію. Але ця схожість дій за формою та суттю мала для представників обох фракцій різну мотивацію.

Під впливом вражень від подій 1905 р. меншовики пішли на створення бойових загонів, прагнучи очолити революційний рух та спрямувати революційний запал населення в потрібне для соціал-демократії русло. Так, меншовики ще з самого початку відрізнялися від більшовицької фракції тим, що надавали перевагу парламентській формі боротьби, а не збройному повстанню. Проте не слід звинувачувати їх у непослідовності.

Значною мірою активізація бойової роботи меншовиків у губернії була продиктована конкретними історичними обставинами. З низки причин під час революції теракти стали доцільніші, ніж старі агітаційно-пропагандистські методи роботи, а збройна боротьба – актуальніша, ніж організація страйків. Тому застосування меншовиками радикальних форм боротьби – це лише питання доцільності. Крім того, було б наївно вважати, що революційного перевороту, про який так мріяли соціал-демократи, можна досягнути лише законними методами боротьби. У своїй програмі обидві течії РСДРП визнавали припустимість насильницьких методів боротьби. Але, незважаючи на всі перелічені фактори, меншовики Катеринославщини все ж не зробили збройну боротьбу головним методом діяльності навіть під час вищого піднесення революції в жовтні – грудні 1905 р. Причина – прагнення меншовиків посилити організацію та мобілізацію пролетаріату. Меншовики для того щоб уберегти країну від реставрації та реакції, від якої не застрахована жодна революція, прагнули залучити до боротьби максимальну кількість народу. Тому не припиняли агітаційно-пропагандистську, культурно-просвітницьку діяльність та профспілкову роботу в робітничому середовищі.

Більшовики ж вважали, що повстання – це вища форма боротьби, якій повинен підкоритися увесь революційний рух, а для підготовки повстання соціал-демократи

зобов'язані докласти всі свої зусилля для організації бойових загонів та партизанських виступів. Тому представники обох фракцій взяли активну участь у формуванні бойових загонів, але з різними цілями. Більшовики намагалися ще сильніше розпалити революційні настрої, підштовхуючи суспільство до радикальних дій. Прагнули, «проштовхуючи» революцію, домогтися максимально можливих завоювань для народу, щоб у випадку реставрації старих порядків частина досягнень революції залишилася.

Меншовики ж підтримували ініціативу народних мас і формували бойові загони, але при цьому часто стримували занадто активні маси, намагаючись спрямувати їх активність у менш радикальні форми спротиву самодержавству (демонстрації, мітинги, профборотьба, страйки). Менше агресивності та радикалізму, більше єдності та активності мас для одержання кращих результатів та мінімізації реставрації старих порядків – таку формулу дій і прагнень меншовиків губернії можна вивести, дослідивши їх практичну діяльність.

Бібліографічні посилання

1. **Боровой О.** Гришинські залізничники в збройній боротьбі проти царату 1905 р. / О. Боровой // Грудневе повстання в Донбасі 1905. – Х., 1932. – С. 12–16.
2. Второй съезд РСДРП (июль – авг. 1903 г.). Протоколы. – М.: Госполитиздат, 1959. – 684 с.
3. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 11, оп. 1, спр. 477. «Донесения, рапорты и переписка с Екатеринославским полицмейстером, Бахмутским, Славяносербским уездными исправниками». – 213 арк. – Далі: ДАДО.
4. ДАДО. – Ф. 11, оп. 1, спр. 544. «Рапорты славяносербского уездного исправника и переписка с уполномоченным по чрезвычайной охране Бахмутского, Мариупольского и Славяносербского уездов Екатеринославской губернии». – 36 арк.
5. ДАДО. – Ф. 24, оп. 1, спр. 205. «Перепечатки из документов областного государственного архива журнала «Летопись революции» о революционных событиях в Екатеринославе в 1903 г.». – 84 арк.
6. ДАДО. – Ф. 125, оп. 1, спр. 495. «Дело об участниках революционного движения». – 76 арк.
7. ДАДО. – Ф. 3493, оп. 1, спр. 2. «Воспоминание А. Востровой и И. Шишовой /1905–1920 гг./». – 17 арк.
8. Державний архів Запорізької області. – Р. 894, оп. 1, спр. 18. «Малеев А. Ф. Рабочее движение на Запорожье: исторический очерк». – 203 арк.
9. Документы первой общерусской конференции партийных работников в Женеве. Конец апреля – начало мая 1905 г. [Вводная статья и коммент. С. Тютюкина] // Меншевики. Документы и материалы. 1903 – февраль 1917 гг. – М., 1996. – С. 107–132.
10. **Киватський Г.** Залізничники Дебальцево у збройній боротьбі проти царату 1905 р. / Г. Киватський // Грудневе повстання в Донбасі 1905. – Х., 1932. – С. 23–28.
11. **Козельський Б.** Горлівське повстання 1905 р. / Б. Г. Козельський. – Х.-К.: ДВУ, 1930. – 32 с.
12. **Михайлов И.** Четверть века подпольщика / И. Михайлов. – М.: Госиздат, 1928. – 227 с.
13. **Рубцов Г.** Військово-бойова робота більшовиків України (1905–1907 рр.) / Г. О. Рубцов. – К.: Держполітвидав, 1958. – 159 с.
14. **Рубцов Г.** Військово-бойова робота більшовиків України за солдатські маси в період революції 1905–1907 рр.: дис. ... канд. іст. наук / Г. Рубцов. – К., 1955. – 246 с.
15. **Сенчакова Л.** Боевая рать революции. Очерк о боевых организациях РСДРП и рабочих дружинах 1905–1907 гг. / Л. Сенчакова. – М.: Политиздат, 1975. – 192 с.
16. Третий съезд РСДРП. Апрель – май 1905 г. Протоколы. – М.: Госполитиздат, 1959. – 782 с.
17. **Харечко Т.** Из истории РСДРП в Донбассе (1906–1908 гг.) / Т. Харечко // Летопись революции. – 1927. – № 1–2. – С. 177–198.
18. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 907, оп. 1, спр. 24. – 274 арк.

19. **Чепурко О. О.** Ідейні погляди та діяльність меншовиків Катеринославської губернії в 1903–1907 рр.: дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 / Олександр Олександрович Чепурко. – Д., 2009. – 260 с.
20. **Штейн С.** 1905 рік на Юзівщині (Сталінщині) / С. Штейн. – Х.-К.: ДВОУ Пролетар, 1930. – 168 с.

Надійшла до редколегії 15.12. 2014

УДК: 94: 343.163 (477) «1907/1910»

О. П. Сарнацький

Запорізький національний технічний університет

ДІЇ ЦАРСЬКОЇ ПРОКУРАТУРИ ТА СУДУ СТОСОВНО УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ НАДДНІПРЯНЩИНИ В РОКИ РЕАКЦІЇ (1907–1910)

Висвітлено дії царської прокуратури та суду щодо соціал-демократів Наддніпрянщини в роки реакції (1907–1910), які дали змогу посилити репресивні заходи порівняно з періодом революції 1905–1907 рр.

Ключові слова: революційна діяльність, арешт, жандармське дізнання, прокуратура, судова палата, покарання, довічне заслання.

Освещены действия царской прокуратуры и суда относительно социал-демократов Приднепровья в годы реакции (1907–1910), давшие возможность усилить репрессивные меры по сравнению с периодом революции 1905–1907 гг.

Ключевые слова: революционная деятельность, арест, жандармское дознание, прокуратура, судебная палата, наказание, пожизненная ссылка.

Питання, пов'язані з національно-визвольним рухом у Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., привертають значну увагу сучасних вітчизняних науковців, які, зокрема, активно досліджують появу, розвиток та діяльність українських політичних партій, сформованих саме в цей період. До сучасних розвідок із цього питання можна віднести публікації в наукових збірниках і журналах, окремі праці таких авторів, як П. Шморгун [28; 29], О. Михайлюк [14], В. Борисенко [2], І. Курас [10; 11], Ф. Турченко [22–24], М.Козицький, О. Поліщук [8], Г. Касьянов [6; 7], О. Голобуцький, В. Кулик [3], В.Головченко [4], В. Колесник, О. Рафальський, О. Тимошенко [9], Ю. Лавров [12; 13], Т. Бевз [1], А. Павко [18; 10], В. Стрілець [20], С. Донченко [5], С. Наумов [15; 16], які висвітлили різноманітні аспекти діяльності українських партій Наддніпрянщини та їх лідерів, починаючи від революційного напрямку і закінчуючи ліберально-демократичним. Крім того, майже в усіх наукових розвідках та публікаціях зазначених авторів обов'язково, хоч із різним ступенем детальності,